

EL PATRIMONI PERDUT DEL TOC DE
CAMPANES A TARADELL, A PARTIR D'UNES
PARTITURES MANUSCRITES

Míriam Martínez Raurell i Toni Pérez Barquilla

*Míriam Martínez Raurell. Historiadora.
Màster en Gestió Cultural. Regidora de
Cultura, Patrimoni i Memòria Democràtica
de l'Ajuntament de Taradell (2019-2027).*

*Toni Pérez Barquilla. Membre de l'actual
grup de campaners. Regidor de Comunicació,
Transparència i Entorn Digital de
l'Ajuntament de Taradell (2019-2027).*

RESUM

Estudi sobre el significat i la història de les campanes com a mitjà de comunicació comunitari, la figura dels campaners per mantenir aquesta tradició i la història particular de les campanes i els diferents tocs documentats a Taradell.

RESUMEN

Estudio sobre el significado y la historia de las campanas como medio de comunicación comunitaria, la figura de los campaneros para mantener esta tradición y la historia particular de las campanas y los diferentes toques documentados en Taradell.

ABSTRACT

A study on the meaning and history of bells as a means of community communication, the role of bell ringers in maintaining this tradition and the particular history of the bells and the different tolls documented in Taradell.

El toc de campanes manual és un llenguatge sonor que s'ha mantingut al llarg dels segles com un mitjà de comunicació comunitari. La protecció d'aquest llenguatge com a patrimoni immaterial va ser, tanmateix, protegit per la Unesco l'any 2024. El comitè del Patrimoni Cultural Immaterial de la Unesco va declarar el toc manual de campanes com un llenguatge sonor en si mateix que ha esdevingut, al llarg dels segles, un mitjà de comunicació comunitari. L'ampli repertori de formes i tècniques, sigui en l'àmbit religiós o civil, ha estat el que ha regulat multitud d'aspectes de la vida festiva, ritual, laboral i quotidiana. Aquesta protecció posa en valor o assegura la continuïtat d'un llenguatge que, dit de passada, està desapareixent, ja sigui per falta de campaners o pels canvis en la societat actual. Així doncs, la figura del campaner esdevé la clau fonamental per tal de salvaguardar aquesta pràctica ancestral.

El llenguatge de les campanes, tot i ser complex, havia de ser entès per la comunitat, ja que era el mitjà pel qual es regia la vida en comunitat mantenint-hi un lligam permanent. La recuperació dels sons perduts en les últimes dècades enfront de la dificultat d'entendre'l ens ajuda a dibuixar un paisatge sonor d'un espai concret. Cada campaner i les diferents afinacions de les campanes és el que donen una veu pròpia i inconfusible al toc (Pérez Samper, M. A., 2016).

El toc de campana marcava el dia a dia social d'una comunitat, ja siguin els horaris, l'inici de les oracions, la convocació dels fidels a missa, la mort, el bateig, o fins i tot l'alerta de perills d'atacs, o catàstrofes naturals com tempestes o incendis. Els tocs van esdevenir així un mecanisme que regulava la vida social i individual de cada població. Era important, per tant, que aquest llenguatge sonor fos entès pels habitants de cada població. Des de l'estadi inicial els tocs havien de ser entesos per la comunitat com un llenguatge propi. També cal fer esment que per les societats rurals i artesanals el fet de saber l'hora no serà una prioritat fins ben entrat el segle XX. En aquest sentit, als habitants els era

D'esquerra a dreta, la campana mitjana, petita i grossa.

suficient regir-se per la majoria d'activitats, tant religioses com civils, de la regulació entre estacions, mesos i anys (Casals, J., 1995).

És important destacar que, a més del llenguatge sonor, existeix un conjunt de paraules que s'articulen al voltant de l'ofici de campaner. Aquest vocabulari inclou termes que descriuen la manera de fer, tocar o sonar les campanes, així com els instruments i eines que s'utilitzaven. Aquestes paraules són fonamentals per a una millor comprensió del toc en conjunt. Paraules com argolla, batall, brandar, campana, campanar, campaner, capçal, cavallet, corda, corona, jou, martell, panxa, repic, repicó, tirant, toc, ventar o voltejar són exemples de termes que conformen el llenguatge del món campaner.

El control del toc i la possessió de les campanes per gestionar el temps esdevingueren un autèntic símbol de poder. A més de la seva dimensió religiosa, els senyors feudals i les autoritats civils van aconseguir exercir un control efectiu sobre el territori. Tocs com els de vigilància (per avisar de focs o perills) i els de crida (com el de Via Fora o Sometent) eren dues eines fonamentals per al control social.

Cal fer esment que aquesta tècnica ancestral que havia marcat el pas del temps a cada poble va decaure ben entrat el segle XX amb la regularització dels horaris. El rellotge va passar a ser la peça cabdal mitjançant la qual giren les vides urbanes i laborals, desplaçant a un segon pla els sons de les campanes. La pèrdua de coneixement d'aquests sons i la incomprensió dels seus missatges han relegat aquest patrimoni a un record o a un so incompès (Martínez, E., 2009).

La recuperació d'aquests sons, actualment, es porta a terme a diferents llocs dels Països Catalans, per continuar transmetent-los com un llegat patrimonial i cultural. El patrimoni sonor de Taradell s'ha de poder transmetre a les generacions que ens precedeixen per tal de deixar constància d'una música col·lectiva. En el procés de recuperació d'aquest patrimoni, però, cal tenir presents dues parts de l'acte comunicatiu. L'emissor –el campaner– i el receptor –la comunitat– han de coordinar-se per recuperar el llegat sonor (Martínez, E., 2009).

Els processos de patrimonialització actuals, en molts casos, passen per les administracions encarregades de gestionar el patrimoni, per així arribar a conservar, mantenir, restaurar i difondre tot aquest patrimoni campaner (Martínez, E., 2016). Però cal que la societat aprengui a valorar-lo com un patrimoni sonor propi. Per aquest motiu, la recuperació dels campaners a Taradell, i dels seus sons, també ha de generar un procés de seguiment des de la societat civil.

Les campanes de Taradell

A Taradell ens ha arribat el llegat sonor mitjançant la documentació que l'últim campaner va cedir. Francesc Madriguera, *en Quico*, l'any 1988, abans de jubilar-se com a campaner, va fer un curs per mostrar els diferents tocs de campana. Nogensmenys, la gesticulació –ja sigui de les mans, dels braços o dels peus– no ens ha arribat, ja que no s'ha trobat cap document videogràfic. El llegat dels campaners ha anat passant de generació en generació de manera oral i mecànica, de campaner a campaner, exceptuant-ne aquest últim graó. Fou en aquest moment, l'any 1988, quan es realitzà aquest curs en el qual es va formar un grup de sis campaners per poder tocar en dates assenyalades. Aquest intent no va perdurar en els anys, però l'any 2023, a partir d'una ruta cultural¹ organitzada per l'Ajun-

1 Cultura en Marxa | Les campanes a Taradell: patrimoni històric i sonor

tament en la qual el campaner Xavier Pallàs (músic i estudiós dels campanars i les campanes) va fer un taller de tocar campanes, es va formar un nou grup de campaners. Aquest grup toca les campanes alguns dies de festa, com per Festa Major, abans del passant dels Tres Tombs dels Tonis i l'Onze de Setembre.

Al campanar de Taradell hi trobem quatre campanes que toquen els tocs litúrgics i civils indistintament, tot i que en els orígens els tocs litúrgics es feien amb les campanes situades a l'interior del campanar i consagrades i els tocs civils es tocaven amb unes altres campanes situades a l'exterior d'aquest.

La campana gran fa 106 centímetres de diàmetre i pot ser moguda sobre un jou, és a dir, pot girar sobre si mateixa. Aquesta campana va ser fabricada a la Foneria Erice d'Iruñea. Una fundició que va ser creada a principis de 1896 per Isidro Albizu. En el seu disseny hi podem observar un gravat d'una muntanyeta simbolitzant el calvari amb una inscripció: «*Laudo Deum verum plebe voco congreo clerum defunctos ploro nimum fugo festa de(coro)*²». Gravats porta, també, els noms del seu bateig, que són Genissa, Casimira i Francesca en honor als seus padrins: Cassimir Bellpuig i Francesca Vallobera, vídua de Seva. El nom de Genissa se li fou atorgat perquè és la campana que corona el campanar de l'església de Sant Genís de Taradell.

La campana mitjana col·locada a la finestra del costat nord del campanar data de 1800 i està fabricada a Vic, a la foneria de Damià Ventolà. Aquesta és una de les campanes que estaven destinades a fer de rellotge. Segurament per aquest motiu està situada a l'exterior de la finestra nord. Batejada amb els noms de Maria, Marc i Bàrbara, va tenir com a padrins Ramon Molist i Petronila Reig Real. Hi trobem una imatge de Santa Bàrbara i la Mare de Déu. De fet, ens evoca una de les frases fetes que s'utilitzen davant d'un perill, sobretot quan hi ha tempesta amb trons i perill de llamps. La tradició marcava que en aquests casos t'havies de senyar dient: «Sant Marc, Santa Creu, Santa Bàrbara no ens deixeu».

La campana més petita situada al cap de l'escala de pujar porta per noms Sebastiana, Llúcia i Julita, en honor a Sant Sebastià –copatró de Taradell–, Santa Llúcia i Santa Julita –que són capelles del nostre poble–. Aquesta està decorada amb cordons i una creu, i data del segle XVIII.

La quarta campana i la més desconeguda és la campana situada a l'exterior i al capdamunt de tot del campanar, a l'agulla, que data del 1800 i porta gravada la inscripció: «*Ave Maria sin pecado concebida*» i, seguidament, «*Damià Ventura me fecit in Vich*».

2 A Déu venero, a la gent crido, al clero congreo, als difunts ploro, allunyo les tempestes i la festa decoro.

La construcció de les campanes

La construcció de les campanes seguia un procés llarg i costós en el qual els artesans es desplaçaven al peu del campanar. Les campanes normalment estan construïdes amb una proporció d'un 80% de coure i un 20% d'estany.

El primer pas era crear un primer motlle de maons amb fang, que donava forma a l'estructura de la campana. A sobre d'aquest es creava un segon motlle, també de fang, que s'anomenava «falsa campana» i que era retirat més endavant, ja que seria l'espai final que ocuparia la campana de bronze. És en aquesta falsa campana (segon motlle) on s'incrustaven totes les inscripcions i les imatges lletra per lletra, com en una impremta. Tot això es recobria d'un tercer motlle, que seria el negatiu de la part exterior de la campana.

El segon pas s'iniciava un cop el fang s'havia consolidat i assecat. Era el moment de retirar la capa del tercer motlle. Seguidament es retirava el segon motlle i ens quedava l'espai buit de la campana. Es tornava a col·locar el tercer motlle prèviament retirat, de manera que quedava el primer i el tercer motlle amb un forat al mig com a falsa campana. Aquest espai sobrant serà el que quedarà omplert amb el bronze, que s'abocarà prèviament fos a l'interior. En el cas del bronze això es produeix quan arriba a una temperatura de 1.200°C, moment en què passa a estat líquid. Un cop el bronze estava refredat es picaven els motlles i es podia per deixar-la a punt de netejar. Un cop neta, la campana ja estava llesta per enfilejar-la al seu lloc definitiu, el campanar.

El manteniment i el toc de les campanes era una despesa força elevada econòmicament. Al salari establert a la persona que les tocava calia també afegir-hi les despeses de manteniment, les despeses en cordes i les reparacions (Casals, J., 1995).

El campaner, segons les anotacions que ens han arribat, era l'encarregat de fer tocar campanes per les recol·lectes i tenia unes feines associades. Hi trobem referenciat que els diumenges i dies festius durant totes les misses es feia una recol·lecta per l'obra parroquial practicada personalment pel clero de la parròquia, però que el campaner era l'encarregat de fer la recol·lecta per les ànimes. A més, a les festes de precepte el campaner era l'encarregat de cobrar les cadires.

Ens indica, al mateix temps, que el campaner també era l'encarregat de fer la recol·lecta del blat. Al mes de setembre recollia el blat a les cases de pagès per tal de mantenir l'obra. Les cases que ens cita i que donaven el blat són les d'El Camp, Bellpuig, La Valldevall, El Gurri, El Molist, Vallmitjana, L'Hom, La Roca, Vilacís de Dalt, El Vilar i El Reig. Un cop recol·lectat el blat el campaner era

l'encarregat de portar-lo a la rectoria. Les cases allunyades, com és el cas de Vilacís i El Gurri, eren els mateixos pagesos que acostaven el gra a la rectoria amb carros. Per realitzar aquesta feina el campaner cobrava 40 pessetes, preu que cal datar per les explicacions deixades pel campaner dels anys 70-80 del segle XX.

El toc de campana

El toc de campana no ha estat mai un llenguatge fàcil, sinó al contrari, ja que al seu voltant gira un llenguatge sonor. A part del llenguatge sonor, el toc a campanes està relacionat també amb diferents maneres de tocar o fer sonar les campanes. Tècniques com tocar per «fer-ne sentir el so», repicar a «tocar a tocs vius repetits», ventar, «brandar», mig volteig, «tocar fent oscil·lar la campana», fer clars, «ventar dues campanes alhora», voltejar, «fer sonar les campanes fent-les voltar per complet», alçar, arrencar, pujar, asseure o davallar (Pérez Samper, M. A., 2016).

Els tocs que ens han arribat com a llegat a Taradell els dividirem en diferents apartats, segons els seus orígens. Tenim el toc religiós compost de l'oració de precepte, missa, missa de feiners, toc del quart, toc a bateig, toc a morts –diferenciant homes, dones i albat–, toc a Tots Sants i a novenes.

El toc de festa inclou el repicó a festa, el repicó al primer, segon i tercer diumenge, a festes assenyalades i a segon i quart diumenge. Entre tots aquests tocs, doncs, hi ha tocs d'alegria i tocs de dol.

El toc a morts és el toc més solemne de tots i es feia tocant les campanes amb la combinació de sons greus i aguts intercalats. En funció de si el difunt era home, dona, infant o albat els tocs es podien distingir. Si el difunt era un nen o un albat –criatura morta abans d'arribar a tenir ús de raó– se'n deia «tocar a glòria», ja que se celebrava la seva pujada al cel.

El toc a bateig és un toc alegre i es toca amb totes tres campanes, barrejant els sons i tons festius. El toc d'aquestes distingeixen si és nen o nena, i s'acostumaven a tocar en sortir de l'església amb una durada que depenia del que els padrins havien pagat.

Curiosament, també hi havia tocs per anar a veure un malalt greu per portar-li el viàtic, la comunió als moribunds per facilitar la pujada al cel. Aquest toc era lent i acompanyava al camí del capellà amb l'escolanet fins a la casa indicada. Es tocava cinc o sis vegades cada campana per aquest ordre: la petita, la

mitjana i la grossa repetint-lo durant un quart d'hora. L'escolà al mateix temps feia tocar la campaneta que portava a les mans.

Pel que fa als tocs civils, a part del toc horari, ens han arribat diversos tocs, com el de sometent i el toc d'espantar les tempestes. Hem de pensar que el toc horari era el toc primordial per guiar i establir l'horari dels ciutadans. A les poblacions rurals, com que no hi havia rellotges, se'ls feia imprescindible tenir un toc horari per guiar-se al llarg del dia. Hem de tenir en compte que a Taradell el rellotge del campanar no s'instal·la fins a l'any 1950.

Altres tocs civils, que segurament són els més curiosos, servien per avisar la població de diferents situacions d'alerta. Un d'ells era l'avis per tempesta o per mal temps. Un repicó seguit que servia per avisar la població que s'acostava un aiguat o per allunyar-lo amb el seu so. La creença que el toc de campanes podia trencar o fer allunyar la tempesta era una premissa arrelada entre els creients. Tot i que, paradoxalment, aquest toc de per si comportava un perill per al campanar quan hi havia tempestes elèctriques.

El toc a foc es feia sonar quan hi havia foc en alguna casa, masia o bosc, i servia per demanar ajuda. Es tocava amb una sola campana, normalment la grossa, amb la insistència d'unes deu o dotze vegades; es parava un moment i es repetia. Aquest toc finalitzava quan es considerava que hi havia prou gent per apagar-lo.

D'altres tocs tenien com a objectiu alertar les persones de perills imminents com una incursió de bandits, cridar a sometent o fins i tot de perills per a les collites. També hi havia tocs de caràcter polític que feien reunir la població per tractar temes del poble, com la reunió al consell.

Els tocs que han arribat avui en dia a Taradell, com ja s'ha dit anteriorment, són els que es van deixar manuscrits en el curs que es va realitzar el 1988. Ara bé, va ser el 2023 quan el músic Albert Prat i Muntal els va actualitzar i en va reescriure les partitures. Tot seguit fem una relació de tots ells, amb una breu descripció de com es toquen.

- Repicó solemne de totes les festivitats de l'any exceptuant les anyals. El repicó es toca amb tres campanes i se'n conserva la partitura. Hi ha una nota dient que aquest toc es fa també el dia de sermó, les lletanies i en els dies de l'octava (Partitura I).
- Repicó dels primers diumenges de cada mes i dia del Roser. Amb aquest repicó també s'anuncia l'ofici del diumenge i l'octavari del Roser. Es toca també amb les tres campanes i se'n conserva la partitura (Partitura II).

The image displays a musical score for three bells: Campana Petita (top), Campana Mitjana (middle), and Campana Grossa (bottom). The score is organized into three systems, each starting with a measure number: 1, 13, and 26. Each system contains three staves, one for each bell. The notation includes various rhythmic values such as quarter notes, eighth notes, and rests, with some notes beamed together. The time signature is 6/8. The score concludes with double bar lines and repeat signs.

Partitura I: Repicó I, solemne.

- Repicó dels tercers diumenges de cada mes: de la Minerva i de l'octavari de Corpus. S'utilitzen les tres campanes com en els altres dos casos anteriors i també se'n conserva la partitura (Partitura III).
- Toc d'oració: aquest, com que no es conserva la partitura, ens descriu que són tres batallades amb la campana grossa, tres amb la petita, tres amb la grossa i dotze més amb la grossa. Aquest toc es fa al matí, al migdia i al vespre.
- Toc viàtic: aquest toc no conserva la partitura i se'ns descriu que són nou batallades amb la grossa, repicó de la petita i nou batallades més amb la grossa.
- Toc del mes de març, maig, juny, octubre i novembre i de les funcions extraordinàries i novenes. Es toca el quart amb batallades amb la petita de tres en tres amb l'interval d'uns segons i durant un quart d'hora, acabant-se amb les batallades seguides de la grossa. Aquesta tampoc conserva partitura.

The image shows a musical score for three bells: Campana Petita, Campana Mitjana, and Campana Grossa. The score is written in bass clef with a 6/8 time signature. The first system consists of three staves. The second system starts at measure 13 and includes dynamic markings: *accelerando*, *ràpid*, and *ritardando*.

Partitura II: Repicó II, dels primers diumenges de mes i dia del Roser.

- Repicó dels diumenges: tercer, quart i cinquè de cada mes. Aquest toc vulgarment és anomenat «de pa i nous». Aquest repicó també indica la comunicació del temps. Es fa amb dues campanes i es comença amb el toc d'oració. Se'n conserva la partitura (Partitura IV).
- Repicó de les festes anyals: Nadal i les dues Pasqües, la Puríssima, l'Assumpció, Corpus, Minerva i Sant Genís, Tots Sants i Sant Sebastià.
- Els tocs de les misses dels dies de precepte (dies que l'Església commemora alguna solemnitat litúrgica prou important per demanar dels fidels l'assistència a missa):
 - Primera missa: deu o dotze batallades amb la petita i nou amb la grossa, sempre de tres en tres.
 - La segona missa: s'assenyala tocant el quart.
 - Tercera missa: com la primera missa, l'ofici i el repicó II i tornant a tocar el quart d'abans.
- Toc de misses dels dies feiners: unes batallades seguides amb la grossa i tres batallades compassades amb la mateixa.
- Toc de la funció religiosa dels dies festius.

- Toc de la funció religiosa dels dies feiners: es toca de la mateixa manera que la missa, però s'acaba amb una sola batallada. Si en aquesta funció vespertina es fa exposició menor per hora santa s'assenyala tocant el quart.
- Toc de comunicar el temps: es fa el repicó IV de «pa i nous».
- Toc de minenuri: una hora abans de començar es toca a morts. A l'absoluta es torna a tocar el toc a morts.
- Toc de Tots Sants: es fa el repicó V en la vigília. Quan es resa al vespre i en les absolutes es torna a tocar a morts.
- Toc d'enterraments: quan el mort és al poble es fa un senyal de mitja hora abans, quan el difunt surt de l'església es toca a morts. En canvi, si el difunt és de pagès al sortir el sacerdot de la casa es toca a morts. Quan des del poble s'avisava l'arribada del difunt es torna a tocar a morts.

Partitura III: Repicó III, dels tercers diumenges de cada mes.

Partitura IV: Repicó IV, dels diumenges 3r, 4t i 5è de cada mes.

BIBLIOGRAFIA

CASALS I PARLADÉ, J. «Les campanes i el rellotge de la Catedral de Vic». *Ausa*, 1995, Vol. 16, núm. 134, pàg. 195-222, <https://raco.cat/index.php/Ausa/article/view/38371>.

MARTÍNEZ ROIG, E. «El lenguaje de las campanas». *Campaners.com*. Juny 2009.

MARTÍNEZ ROIG, E. *Campanas y sus artefactos. Conjuntos patrimoniales*. Jornadas Internacionales: «Los objetos materiales en los procesos de patrimonialización». 2016.

PÉREZ I SAMPER, M. A. «El patrimoni sonor de Barcelona: la veu de les campanes». 2016. *MUHBA Textures*, núm. 6, pàg. 47-65.